
ROMA HUKUKUNDA AİLE KURUMU

I. Başlangıç. — II. Dinî bir teşekkül olarak [Roma ailesi. — III. Romalılarda evlenme. — IV. Roma ailesinde baba ve anne. — V. Çocuklar. — VI. Aile isimleri. — VII. Roma evi. — VIII. Köleler. — IX. Bozulma sebepleri.

III.

VII. ROMA EVİ. — VIII. KÖLELER. — IX. BOZULMA SEBEPLERİ

VII. ROMA EVİ. — Lâtin aile telekkilerinin sağlamlığı ve originalliği, Roma evlerinin maddî şekil ve vaziyetinde tebarüz eder. Akdeniz havzasında tesadüf edilmiş olan Egenin minoik evlerinden Yunan ve Etrüsk evlerine kadar muhtelif ev tipleri arasında, hiç birinde evin birliği hissi bu kadar derin bir surette duyulmamış, hiç birinde evin muhtelif kısımlarının - bütün evin merkezini teşkil eden - bir tek kısma bağlı olduğu bu derecede hissedilmemiştir. Diğer Akdeniz evlerinde bir sentez ve karakter mefhumuna tesadüf etmek pek güçtür; evin muhtelif kısımları arasında bir fark yoktur ve ayrı ayrı da yaşayabilirler; bir merkez etrafında devamlı ve muntazam bir toplanma mevcut değildir. Roma evinin esası, öz merkezi, nüvesi ön avlusudur; o derecede ki, yalnız *atrium* kelimesi bütün evi ifade etmeğe kafidir: *atrium Vestae*, *atria Tiberina*, *atrium sutorium*, ilh.

İlk ve şematik şeklinde avlu, akşamları ailenin ve sürünün toplanacağı sahadan müteşekkeldi, ve bu sahanın içinde ilk zamanları - ihtimal evvelâ ayrı ayrı kulübeler hâlinde - aile efradının, veya aileyi teşkil eden muhtelif gurupların (babanın *patria potestas*'i altında yaşayan oğulların aileleri de dahil olarak) istirahate çekildikleri

oda ve daireler, ve eşyanın ve zahirenin hıfzedildiği yerler mevcuttu. Evin bütün bu kısımları, memleketimizin iklim şartları gözönünde tutulduktaki, günün yalnız bazı saatlerinde veya senenin kısa bir müddeti içinde lüzumlu olan kısımlar gibi, ikinci derecede kalırlar.

Romalıların bize bırakmış oldukları en eski ev örneklerinde avlu, evin ortasında bulunan üstü açık kısımdır; evin damları bu avluya doğru meyletmişlerdir ki bu da, faydalı yağmur sularının o tarafa doğru akarak evin sarnıcında toplanmasını temin eder.

Evin diğer kısımları avluya doğru açılırlar ve onun bir cüzünü teşkil ederler: giriş kapısının karşısında bulunan ve ailenin başkasınının çalıştığı, oturduğu *tablinum*, ve bunun iki tarafında bulunan daireler, *alae*; *imagines maiorum*lar burada bulunurlar. Avluda ailenin annesi işlerini görür ve diğerlerinin çalışmalarına nazaret eder, evin küçük mabedi burada bulunur, onu dumanile siyahlatan ocak da buradadır ve zannedildiğine göre evin avlusu da, adını ocaktan alır; evin servetini muhafaza eden kasa da ekseriya burada bulunur. Onu ihata eden bütün diğer kısımlar hava ve ışığı buradan alırlar.

Bu suretle toplu bir hale konulmuş ve bir birlik içinde bulunan Roma evi, aile kurumunun ve *patria potestas*'in adetâ plastik bir tasviridir ¹⁾. Ve sonra da, refahın artması ile ve Şark ve Yunan âlemi ile olan temasların neticesi olarak Roma evi büyüyüp güzelleştiği zamanda da, evi genişletmek için en münasip ve güzel şekil, *tablinum*'in arkasına *peristilium* adı verilen bir kısmın ilâvesile elde edilmiştir ki, bu kısım da çepeçevre bir çardağı olan üstü açık diğer bir parçadır; bu suretle, avluda olduğu gibi açık havayı feda etmeksizin, daha küçük ve samimî bir saha içinde, fena havaların şiddetinden korunma gibi faydalar da temin edilmiş oluyordu.

¹⁾ Halbuki Roma evinin mimarî şeklinin tam bir surette tetabuk ettiği lâtîn *patria potestas* ve mülkiyet hakkı gibi temel mefhumlarla *terremare*'lerde tesadüf edilen meskenlere muayyen ve müsait sahalar tahsisi âdetinin uyuşmadıkları görülüyor (bütün bunlar için *Mon. dei Lincei* I, 121 de: *Pigorini, La terramara di Costeltazzo di Fontanellato* bakınız).

Ve aynı surette, Roma evinin tanrısı, hâmisî ve daimî misafiri olan cedd telekkisile, ölmüşlerinin kül vazolarını -bir biri üzerine dar bir sahada ve tanınmalarına yarayacak hiçbir işaret te koymaksızın- muhafaza eden *terramare*'lilerin cenaze ve ölü âdetleri fena uyuşuyorlar. *Terremare*'lilerin hayatlarının bütün bu âdetleri, telekkileri ve görünüşleri ilk lâtînlerin hayatlarıyla bu kadar derin benzerlikler arzettikleri halde, eve ve mezara ait bu büyük noktaların halledilmelerinin icap ettiğini zannediyorum.

Esasen *atrium* ve *peristilium*, manastır avlularının ilk menşeiini teşkil ederler, ve öyle zannediyorum ki, rahip ve dindarların bu mimarî tarzını, monastik ikametgâhların en esaslı kısmı sayarak sevmeleri de, böyle bir mimarî tarzının, bizim lâtin ruhumuzun istekleri ve idealleri ile olan esaslı ve derunî, samimî mutabakatının vazih ve derin bir delilidir.

Tabii daha sonraları, daha büyük ihtiyaçların doğması, ve bilhassa halkın büyük şehirlere doğru tehacümü ve binnetice arsa fiyatlarının artması, binanın şakulî bir surette inkişafını ve Roma evinin müteaddit katlardan teşekkül etmesini neticelendiriyorlar; bu gibi evlerde avlu, eve hâkim olmak, onu tanzim ve idare etmek gibi önemli ve esaslı bir mevkii muhafaza edemiyor. Aynı seviyede bulunan ve kiraya verilen dairelerden müteşekkil bina, yani *insula*, eski *domus*'un bütün organik şekil ve sistemini altüst ediyor. *Atrium* ve *peristilium*, evde oturanların yalnız birine de ait olsalar, kendilerinin bütün cazibliğini teşkil eden o samimiyet ve tam serbesti vasıflarını kaybediyorlar.

Roma hukukçularının, *domus*'dan ziyade *insula*'dan bahsetmeleri yalnız imperatorluk devrinde iktisadî düzenin değişmesi ve *insula*'nın, *domus*'a tefevvukunu neticelendirmesi demek olmayup aynı zamanda, *insula* şeklindeki ikametgâhların, *domus* şeklinekilere nazaran pek daha fazla bir derecede mes'elelerin ve ihtilâfların doğmasına sebebiyet vermiş olmasının bir delilidir.

Domus şeklindeki ev hakikaten hoşça gidebilecek, aşka layık biricik ev şeklidir ve Romalılar tarafından derin bir bağlanma ile sevilmiş, hissedilmiştir. *Domus*'un, alelâde bir ikametgâhtan çok daha yüksek ve şumullü bir manası vardır; ingilizcedeki *home* ile *house* kelimeleri arasındaki fark gibi. *Domus*, ailenin, ecdadın ve evi himaye eden ilâhların ikametgâhıdır; ruhî ve ahlâkî kıymetlerin yüksek birliğinin değerli hazinesi, beşerî hayata verilmiş olan müddetin hudutlarını da aşan muhabbet ve ümidlerin mabedidir.

* * *

VIII. KÖLELER. — Köleler, şimdi artık eşine tesadüf edilmeyen samimî bir bağla eski aileye bağlıdırlar, dahildirler. Onlar, şahsî hürriyete malik olmadıklarının, kendilerine sahip olan aileden kendi iradelerile çıkamazlar ve bu sebeple de ailenin esaslı bir unsurunu ve belki de, bütün diğer sebeplerden ziyade onun bozulamamasının sebebini teşkil ederler. Kölelik bütün dünyaya yayılmış olan bir

müessesedir; muhtelif medeniyet derecelerine göre daha fazla ve daha az bir derecede tesadüf edilmekle beraber beşeriyet içinde bu hataya düşmekten uzak kalmış ırk yoktur. Daha aşağı bir kültüre malik olan küçük ve avcı ulusların ekseriyetle köleleri yoktur; mağlûb olan düşman öldürülür, çok defalar da yenir. Çoban ulusların köleleri azdır: bunların göçebe hayatı, geniş bir köle sürüsünü muhafazayı güçleştirir. Bittabi bu iki iptidai medeniyet şeklinde köle, çok meşakkatli bir hayat süren kadından teşekkül eder.

Kölelik, geniş bir surette tatbik edilen bir müessese olarak, sabit bir makarra malik olan ve çiftçilikle uğraşan uluslarda başlar. Böylece, gittikçe inkişaf ediyor ve beşerî faaliyetlerin, terakkinin kaynağı olan ilk devamlı taksimini neticelendiriyor. Filhakika bu suretle, çalışanlar sınıfının üstünde bir idare edenler sınıfı, ve sonra da bir harbedenler sınıfı teşekkül ediyor; ve bu suretle işin muntazam bir surette devam ve cereyanı temin edilmiş oluyor. Bu iş intizamı, müdebbir olmayan, tenbel ve vahşî iptidai insan tarafından hiç anlaşılabilir, takdir edilemez; o, hiçbir şey yapmamak hürriyetinden, ancak bir patronun kullanacağı cebir ve şiddet üzerine, feragat eder. Bu suretle ziraat inkişaf edebiliyor, bir endüstri doğuyor; küçük göçebe kabilelerin hiçbir surette irişemedikleri yüksek hayat şartlarına çıkabilecek daha geniş insan topluluklarının, daha mühim içtimaî uzviyetlerin teşekkülü kabil oluyor.

İşte bunun için, gerek bu neticeler sebeble gerekse daha şiddetli âdetlerin yerine geçmiş olması dolayısıyla kölelik, insaniyetin en eski tarihinde bir terakkinin delilidir.

Fakat onun getirmiş olduğu faydaların, doğurmuş olduğu zararlara tekabül ettiği iddia edilemez. Onun beşerî şeref ve haysiyete iras ettiği daimî, gayri mantikî ve manasız zül, önüne geçilmesi kabil olmayan bir hastalıktır; bütün bu haksız ve tahammül edilmez şeraite karşı onun doğurduğu isyan hissi, aile gibi en yakın ve hücumlara en ziyade müsait bir uzviyetin üzerinde tesirlerini göstermekten uzak kalamıyor. Filhakika kölelik, aile reisleri üzerinde, kendilerine sahip olmak imkânını gideriyor, her türlü sefaheti ve çapkınlığı kolaylaştırıyor, fenalıklara yol açıyor, gaddarlık duygularını uyandırıyor; kölelerin ruhunda ya kör bir kin hissi uyandırıyor, yahut da fenalık yapmakta büyük bir meharet, veya, ailenin annesinin afifliğini rencide eden ve çocukların ahlâkını bozan bir terbiyesizlik ve saygısızlık.

Kölenin vaziyeti aşağı yukarı bütün Akdeniz medeniyetlerinde

ayni derecede olmuştur. Mısırlılarda ve Mesopotamya halkında kölelerle vatandaşlar arasında ihtimal büyük bir farka tesadüf edilemezdi; çünkü oralarda vatandaşlar da hükümdarın köleleri idiler; fakat buna mukabil halkın tamamile kastlara, sınıflara ayrılması, yabancılara ve yüksek sınıflara mensub olmayanlara karşı beslenen derin husumet, herhalde kölelerin vaziyetini ağırlaştırıyorlardı. Bilâkis hükümdarın veya büyük adamların itimat ve teveccühünü kazanmış olan köleler, hür vatandaşlardan çok daha yüksek bir iktidar ve zenginlik derecesine çıkabilirlerdi, ve bu takdirde de, kölenin bu gizli örtülü tahakkümü çok ağır ve sert oluyordu; çünkü aşağıdan gelen tahakküm kadar acı, muvazenesiz ve tahammül edilmez bir tahakküm yoktur.

Yunanistanda ve Romada hiçbir zaman muharib ve rahib kastlarına tesadüf edilmedi, ve çalışma - kol çalışması olduğu zaman bile - istihkar edilmedi, hattâ büyükler ve en şerefliiler tarafından bile tatbik edildiği vaki oldu. Odise kendi yatağını kendisi imal ediyor, ve bir kral kızı olan Nausicaa hizmetçi kızlarla beraber çamaşır yıkıyor, Cincinnatus tarlasını kendi sürüyor, ve Katon da çiftliğinin en mütevazı işlerle uğraşiyor.

Mamafi, kölenin vaziyeti ekseriyetle oldukça iyi idi; ancak, zenginliğin ve lüksün artmasile sayıları gittikçe çoğaldığı zaman vaziyetleri ağırlaştı. Aile, küçük tarlasını bir veya iki köle ile çalıştığı zamanlar, kölenin hayatı patronunkinden çok farklı olmadı ve bu hayatta kolaylıkla, bizim nadir ve daima değişen hizmetçi kitlelerimizde hiç tahayyül bile edemeyeceğimiz bir nevi şefkatli bir geçinme ve yaşayış havası doğdu.

Bilâkis evde, ırk, din, âdet itibarile birbirinden farklı bir çok köleler bulunduğu zaman, onların arasında inzibat ve sadakati bir dereceye kadar temin için tedhişten başka bir vasıta yoktu. Neron'un imperatorluğu zamanında şehir valisi Pedanio Secondo'nun bir kölesi tarafından öldürülmesi üzerine C. Cassius'nun Senatus'da söylediği ağır sözler bir ihtiyaca işaret ediyorlar: *postquam vero nationes in familiis habemus, quibus diversi ritus, externa sacra aut nulla sunt, conluviem istam non nisi metu coercueris.* (TAC. Ann. XIV, 44.)

Çok şükür ki zenginlik ve debdebe, ihtişam ile beraber medeniyet de ilerliyordu, ve yüksek ve asil zeka ve ruhlar, her insanın ayni derecede bir hürriyet ve haysiyet hakkı meselesini tedkike koyuldular. Evvlâ şairler, duygularının şeci parlamışlarında, kölenin ruhunun asalet ve haysiyetini ilân etmekten çekinmediler, onun da-

hili hürriyetinin efendisinininkine müsavi olduğunu ve kölelik regiminin adaletsizliğini iddia ettiler. Filomene, tabiatla hiç kimsenin köle olmadığını söylüyor²⁾. Sözlerinden daha ziyade mes'ul olan filosoflar, daha çekingen hareket ettiler; bunlardan hiçbiri, cemiyetin kölelikten feragat edebileceği neticesine varamadı; bunun için kölelik presibinin kat'i bir gayrı-ahlâkîliği değilse de, fenalığını ve müşkül vaziyetini teslim etmekle beraber emri vakii de kabul ettiler. Platon, insanların bu suretle hür ve köle olarak ayırd edilmesine güçlükle razı oluyor, fakat bu farkı bir ihtiyaç sayıyor ve kölelerin şefkat ve sadakatini elde etmek için onlara insanca muamele etmeyi tavsiye ediyor.

Daha az idealist ve daha ziyade devletçi olan Aristotelis, sosyal varlık için kölelik müessesesinin lüzumlu bir şey olduğuna kanidir, ve bunun, münakaşa edilmez tabii kanunlara dayandığına hükmediyor; ve bu suretle de köleliğin bu mevcudiyetini haklı buluyor. Şehrin, sosyal hayatın büyük ihtiyaçlarına cevap verecek ve azamî faydaların elde edilmesini mümkün kılacak bir surette teşkil ve tanzim edilmiş olması lâzımgeldiğinden, ve bu faydalı şeyler arasında da zekânın ve hakikatin inkişafı gayesi en mühim yeri tuttuğundan, bu büyük işlerle uğraşanların maddî kaygularından uzak olmaları lâzımdır. Bunlarla köleler meşgul olmalıdırlar; onlar, ailenin ve şehrin elzem unsurlarıdır; patronun iradesinin canlı âletleridir ve hattâ onun fizik şahsiyetinin mümessilidirler. Tabiat bile, hayatın korunması ve devamı gayelerinin tahakkuku için ruh ile vücut gibi, insan ile hayvan gibi, muhtelif önem ve itibar derecelerini haiz varlıklar, kurumlar yarattığından, ve insanî birliklerin bile (yani kadınla erkeğin) arasında farklar yarattığı gibi, bu suretle bir çok mevcudiyetler, aileler, hattâ çok ırklar vardır ki bunlar için itaat etmek hükmetmekten daha elverişli, hattâ daha faydalıdır.

Hiç şüphesiz Aristotelis'in nazariyesi gayriinsanîdir; fakat bazıları bize yakın olan bir takım ulusların bazı örf ve âdetleri, taamülleri her halde daha fenadır : bunlar, yalnız bazı ırkların aşağılığını kat'i ve önüne geçilmez bir şey olarak kabul etmekle kalmıyorlar, onları tamamile yok etmeğe kadar gidiyorlar.

Stoisizm ve epikurizm, kölelik mes'elesile fazla meşgul olmuyorlar; onlar, ruhun yalnız iç hayatını nazarı itibara aldıklarından, fena kalpli ve kendi ihtiraslarının esiri olan bir patronun kendi kö-

²⁾ MEINECKE, *Fragmenta comicorum graec.* s. 39.

lesinden çok daha az bir derecede hür olduğu neticesine varıyorlar.

Romada köleler ilk zamanlarda, latin halkının azlık ve fakirliği ile mütenasip olarak, az idiler; bu cihet, onlara verilen isimlerden de anlaşılır. Filhakika bunların kendi adları yoktu, patronlarının adlarıyla çağırılırlardı: *Marcipuer, Aulipuer*; veyahut eski şekilde: *Marcipor, Aulipor*; fakat bu şekil ancak, köle bir tane olduğu zaman kullanılırdı. Sonraları, şehrin tarihi tekâmülünün icabatı neticesile, tarlaların doğrudan doğruya çalışılması ve her tarafta, askerlik mükellefiyetinden muaf olan kölelerin kullanılmasının daha elverişli olması, ve gerek evde gerekse ziraatta hususî hayatın ihtiyaçlarının muhtelif ve çok olması, gittikçe daha fazla harp esirlerinden mürekkep kitlelerin tehacümü, ve Ege'nin ve Şarkın köle ticareti yapan büyük merkezlerle olan temaslar, bütün bu sebepler, kölelerin sayısının artmasını neticelendirdi. Bilhassa Delos'da tatbik edilen bu ticaret korsanlık, haydutluk, kendi evlâdlarını ve kölelerinin evlâtlarını satmak, metrük çocukları toplamak, hattâ - hayatı kazanmak için en son ve daima en fena çare olmayan - kendini satmak gibi vasıtalarla idame ettiriliyordu.

Romanın devlet ve siyaset adamları, kölelik meselesinde Yunanlılardan daha başka bir surette düşünmediler: Çiçeron, Aristotelisin pragmatizmine daha yakındı; Seneka, stoiklerin fikirlerine daha yakın ve belki de hepsinden ziyade asil ve şefkatli duygularla dolu idi. Sonra, Yunan şairlerinin ancak kısaca işaret ettikleri noktalar üzerinde, imperatorluğun ilerlemiş devrinde, hukukçular duruyorlar.

Iustinianus kanunlarında kölelik, kavimler hukukunun bir kuruşu olarak tarif ediliyor: tabiatın hilâfına, bir fert başka birinin mülkiyeti altına koyuluyor.

Tatbikatta, başka uluslar tarafından tatbik edilen muamelelerle mukayese ettiğimizde, ihtimal Romalılarda köleliğe iki hayırlı teselli buluruz: köleleri evde büyütme, yaşatma temayülleri, ve azad etme vak'alarının çoğalması: azad etmeyi, hür bir insana nasib olan en büyük mükâfat takib ediyordu: Roma vatandaşlığı.

Yunanlılarda, bazı müelliflerin söylediklerine inanılacak olursa, köleler arasındaki birleşmelerin ve onların çocuklarının evde büyütülmesinin hoş görülmediği zannediliyor. Çocuk doğurmanın ve onlarla meşgul olmanın anneleri kendi vazifelerinden alıkoyduğu görülüyor; yetişmiş bir köle almanın, bir çocuğu büyütüp yetiştirmekten daha az masraflı olduğu, ve nihayet evde doğan kölenin (οικογενής)aradaki lâubalilik sebeble diğerlerinden daha disiplinsiz ve itaatsiz olduğu

görülüyordu³⁾. Bunlar aşağı yukarı, Amerika kölecilerinin zenciler hakkında serdettikleri mülâhazaların aynıdır.

Romada ise, evde doğmuş olan küçük köle, *verna*, edebî eserlerde ve mezar kitabelerinde hoş bir şevk ve samimî bir teessürle yadediliyor. Küçük, Roma evinde iyi muamele görüyor, ve kendisinin mâsum yaramazlıkları fena bir gözle karşılanmıyor, hoş görülüyor; çünkü onların evde doğmuş olmaları, aynı vaziyette bulunan diğer arkadaşları üzerine tercih edilmelerini neticelendiriyordu. Hattâ koca Augustus bile, etrafında, lüks hayatın zengin evlere soktuğu palyaçoları, cüceleri ve diğer hokkabaz ve dansözleri görmek istemiyor, bilhassa zenci ve Suriyeli çocuklarla zar ve ceviz oyunu oynamayı tercih ediyor, ve onların *garrualitas*'ını, hattâ biraz da gürültülü olan canlılığını seviyor (SVET. Divus Augustus, 83).

Köleliğe karşı diğer bir çare de azat etme âdetlerinin çokluğu idi ki, bu suretle köleye yalnız hürriyeti ve insanlık haysiyeti iade edilmiş olmuyor, fakat ona, Roma vatandaşının haiz olduğu şeref, menfaatlar ve haklar bahşediliyordu. İmperatorluk devrinde azad edilmiş kölelerin sayısı çok büyüktür ve herhalde *ingenui*'lerin ve vatandaş doğanların sayısından çok daha fazladır. Romadaki mezar kitabelerini biraz tedkik etmek, azad edilmiş kölelerin nisbetinin pek yüksek olduğunu anlamağa kâfidir⁴⁾.

Her halde, bu azat etme vak'alarının kâffesinin sebebi Çicerun'un Tiron'a karşı duyduğu samimî bir şefkat hissi, veya uşaklarına hürriyetlerini bahşetmekten zevkalan Genç Plinius'un âdeta hıristiyan denebilecek kadar nezih olan duyguları olmayabilir. Birçok köleler, kölelik senelerinde toplamağa muvaffak oldukları servetin bir kısmını patronlarına vermek suretile hürriyetlerini satın almışlardır; fakat para toplayabilmek de patronun köleye karşı gösterdiği iütufkâr bir müsaade olduğundan, bu gibi daha az alâkasızlıkla yapılan azad etme vakaları da, aile reisinin göstermiş olduğu bir iyiliğin, bir lütfun eseri ve delilidir.

Zamanla kölenin vaziyeti gittikçe iyileşiyor, bir çok kanunî tedbirler patronun hudutsuz kudretini tahdit ediyorlar, stoisizm mesleki ve felsefesi fikirlerinin tesiri, ve daha ziyade İsa'nın doktrininin terakkileri, köleliğin haksızlığı hakkındaki kanaatin gittikçe artmasını neticelendiriyor. Claudius, hastalık sebeble patronu tara-

³⁾ ARISTOT. *Oecon.* I, 5, 6; WALLON, *Histoire de l'esclavage*, I, s.138, bakınız.

⁴⁾ TAC. *Ann.* 13, 27; TENNEY FRANK, *American Historical Review*, 1916, s. 689, bakınız.

findan terkedilen kölenin hür olacağını ilân ediyor; Hadrianus, kölenin haksız yere dövülmesini ve öldürülmesini menediyor, ve şehir valisine, kölelerin şikâyetini dinlemek hususunda salahiyet veriyor; Antoninus Pius, fena muamele gören kölelerin hazine tarafından satılmasını emrediyor ve bu suretle onları insaniyetsiz patronların elinden kurtarıyor; ve böylece, bir kölenin öldürülmesini bir katil vak'ası gibi cezalandıran Constantinus'a varılıyor.

Bu derece önemli bir müessesenin ortadan kaldırılmasına hıristiyan kilisesi bile ilk zamanları cesaret edemedi; hıristiyanlık, bütün insanların müsavi olduklarını kabul etmekle, ve köleliğin temelini şiddet ve zulüm olduğunu ilân etmekle beraber, patronlara iyi ve halim olmalarını ve kölelere de sadık ve mütevekkil olmalarını tavsiye etmekten başka bir şey yapamadı.

Fakat esasen kölelik fena tesirlerini Roma ailesi ve ırk üzerine yapmıştı; bu tesir yalnız *gens*'in eski dinî hislerinin gevşemesi suretile değil, fakat aynı zamanda Romalılığın, gittikçe artan, gittikçe yenileşen, gayri mütecanis unsurlardan gittikçe daha az kabili temsil olan çarpışmaların ortasında çalkayıp batması suretile vücud buldu. Azad edilmiş kölelerin bu kadar geniş olan adedinin, kitlesinin nüfus içine girmesi bilhassa zararlı oldu : bunlar, asıl vatandaşların haiz oldukları bütün vasıflara ve irsî bir medeniyet ve şeref an'anesine malik olmadıkları halde, vatandaşlık haklarını istiyorlardı, iddia ediyorlardı.

*
*
*

IX. BOZULMA SEBEPLERİ. — Ailenin birliğine, iki âdet, geniş bir derecede karşı geliyorlar : boşamak âdeti ve çocukların teşhiri, terki. Kölelik gibi, boşama da eski medeniyetlerin hepsinin çarnaçar kabul ettiği bir âdettir. Mamafî Roma örf ve âdetlerinin ve kanunlarının ruhu buna muhaliftir, onu fena bir şey addeder ve hiç şüphesiz tahdit etmğe ve kabil olduğu derecede mani olmağa gayret eder.

Yunan hukuku, bilhassa koca tarafından verilen boşanma kararına karşı çok müsamahakârdı. Filhakika bu boşama veya - onlarca kullanılan tabirle - *iade* (ἀποπομπή) hiçbir formaliteye tabi değildi, koca, dilediği zaman, hiçbir magistrata müracaat etmeden, hattâ şahitlere bile lüzum görülmeksizin, karısını iade edebilirdi. Kadın ise ἀπόλειψις 'i yani kocasının evini terketmeyi ancak magistrata, ve Atinada da arhonta müracaat suretile yapabilir; verdiği istidada

bu suretle hareketinin sebeplerini izah mecburiyetindedir ki, Yunan kadınının içinde yaşadığı itimatsızlık havası ve kapalı hayat, çok defalar bunu imkânsız kılıyordu ⁵⁾.

Bundan başka Yunan hukuku, kocanın, karısını başka birine - ve ihtimal kadının hiç fikrini sormadan da - devir ve terketmesine de müsaade ediyordu⁶⁾. Ve sanki evlenme bağı kâfi derecede zayıf değilmiş gibi, ayrılma, karı ve kocanın her ikisinin veyahut yalnız birinin istek ve iradesi hilâfına da vaki olabilirdi. Kadın, evlendiği zaman da, babasının veyahut onun yerini tutan kimsenin (Κύριος) hükmü altında kalıyordu, ki bu da, kadını tekrar evine iade etmek veyahut başka birine vermek için kocasından ayırabiliyordu. Kadının babası öldüğü zaman da, mirasın aileden harice gitmemesi için, en yakın akraba kadını kocasından ayırmak ve kendisi almak hakkını haizdi⁷⁾. Bilhassa Attik hatiblerinin de teyid ettikleri bu âdetler, son devirlerin örf ve âdetlerinin bozulması suretinde de tefsir ve izah edilemezler, çonkü M. e. VI inci veya V inci asra aid olan Gortina kanunlarında bile, boşama hususunda oldukça geniş ve kolay hükümlere tesadüf edilir ⁸⁾.

Romada boşama kabul edilmişti ve Plutarhosa göre daha Romulus devrine aid hükümler vasıtasile. Bu hükümler ihtimal kadına karşı biraz serttirler, fakat herhalde müteaddit ve şiddetli tahdidata tabi tutulmuşlardır. Filhakika Plutarhosun metni şöyledir: "Romulus birkaç kanun neşretti; bunlardan bilhassa bir tanesi kadınlara karşı oldukça ağır idi; Romulus, kocalarından ayrılması hususunda kadınlara müsaade vermedi; bilâkis, yeni doğan çocuğun atılması ve zehirleme, sahte anahtar kullanmak, zina, gibi hallerde kocaya, kadını boşamak hakkını veriyordu; ve bu sebeplerden gayri bir sebeple karısını boşayan kocanın mallarını kaybetmesini kararlaştırıyordu: bu malların yarısı kadına veriliyor, ve yarısı da Cerere mâbedine terkediliyordu. Karısını satan kimseler ise cehennem ilâhlarına vakfediliyordu,, (Rom. 22).

⁵⁾ Plutarhos'un anlattığına göre, çok haklı olarak arhonta ayrılma istidatı vermeğe giden karısı İpperet'e rastgelen Alkibiad onu zorla eve götürüyor ve bu suretle onun bu isteğine mani oluyor (PLUT. *Alcibiades*, 8).

⁶⁾ Periklis'in, karısı Hipponikos'uu rızasını aldıktan sonra onu başka birine devrettiği rivayet edilmiştir (PLUT. *Pericles*, 24); fakat Demostenin, müteaddit olduklarını söylediği diğer bu gibi vakalarda kadının rızasını almak nezaketinden bahsedilmiyor (*Pro Phormione*, 28).

⁷⁾ Bu vakalar hususunda bakınız: DEMOSTH. e. *Spudiam*, 4; ISAEUS, *De Aristarchi hereditate*, 19.

⁸⁾ COMPARETTI, *Mon. Lincei*, III, 93 ve müteakıp sütunlarda: *le leggi di Gortina*; DARESTE, HAUSSOULLIER, REINACH, *Inscriptions juridiques grecques*, III, s. 352; bakınız.

Mamafi boşama hakkı yalnız erkeklere veriliyordu; esasen kocanın kadın üzerinde *manus* hakkı ve binnetice kadının yalnız başına hareket edememesi mecburiyeti neticesi olarak başka türlü de olamazdı. Yukarıda zikredilen ve aile mahkemesi tarafından halledilmiş olmaları muhtemel olan suçların vukuunda bu salâhiyet tamamile haklı sayılıyordu. Bu hallerin dışında da kocanın karısını terketmesi muteberdi; fakat bu takdirde Devlet tarafından, kendisinin mallarının haczi suretile cezalandırılıyordu; intifa maksasile evlenme bağına bozan ise en büyük ceza olan *consacratio* ile - yani cehennem ilâhlarına vakfedilme suretile - cezalandırılıyordu. Hattâ en büyük tanrıların teabbüdü vazifesi ile doğrudan doğruya meşgul olan kimse bile, yani *flamen* de, hiçbir suretle karısını terk edemezdi; onun evlenme bağı mukaddes ve bozulmaz sayılıyordu.

İlk ve iptidai şehirlerde boşama vak'aları pek ender oldular; anlaşıldığına göre ilk boşama vak'ası, karısının kısırlığı sebebiyle Carvilius Ruga tarafından yapılmış,⁹⁾; fakat sonraları, zenginliğin ve lüksün artmasıyla, bilhassa karşılıklı rıza ile evlenmenin bozulması hususunda gösterilen geniş ve büyük kolaylık ve müsamaha üzerine boşama vakalarına daha sık tesadüf edilmeğe başlandı. Augustus devrine aid olan *Julia de adulteriis et de pudicitia* ve *Julia et Papia Poppea de maritandis ordinibus* kanunlarıyla konulan tahdidat, para cezaları, gittikçe etrafı saran bir fenalığın önünü almak için yapılan faydasız tecrübelerdir.

Ailenin bozulma ve dağılmasının diğer bir başlangıcı da çocuk yapmanın önüne geçmek suretile oldu; ve bu hususta, çocuğun terkine varıncaya kadar her çareye tevessül edildi. İlk medeniyetlerin hepsi ana-babaya ve bilhassa babaya, çocuğunu kabul etmemek hakkını veriyor. Esasen, *patria potestas*'un her yerden ziyade geniş ve hudutsuz olduğu Romada da bu salâhiyetin mevcut olmaması kabil değildi.

Fakat, ne Kartacalılarda şiddetle kökleşmiş olan ilk evlâdın kurban edilmesi gibi çirkin bir âdete Romalılarda da tesadüf edildiğine dair, ve ne de Yunanlılarda çok tesadüf edilen çocuk aleyhdarlığı derecelerine Romalıların da varmış oldukları hakkında elimizdeki eserlerde hiçbir işaret mevcut değildir. Kartacalılar, Romalılar tarafından yasak edildikten sonraları bile gizlice çocuklarını gaddarane kurban ediyorlar¹⁰⁾; Yunanlılara gelince, çocukları

⁹⁾ İst. Üniv. Hukuk Fak. Mecmuası, sayı 1, s. 95, bakınız.

¹⁰⁾ TERTULLIAN. *Apology*, 9, bakınız. Kartacaya yakın Salammbö köyünde kurban edilmiş oldukları zannedilen çocukların son zamanlarda keşfedilen küçük mezarlığı hakkında bakınız: PACE, *Mon. dei Lincei* mecmuasında, XXX, süt. 155: *Ricerche cartaginesi*.

terketme hastalığının korkunç bir derecede yayılmış olduğuna bakılırsa, onlarda da aile hayatının küçük sefaletleri, çocukların terbiyesi endişeleri, fakirliğin doğurduğu kaygular, Yunan psihinin asabî inceliğine tahammül edilmez bir derecede ağır gelmiş olmalıdırlar. Yunan mitolojisi, çocukların terk ve teşhiri vak'alarile doludur; Olimp'te bile pek az ilâhlar böyle bir akıbete uğramaktan kurtulabilmişlerdir; en büyük tanrı Zeus bile buna uğramıştır. Yunan tiyatrosunun da esaslı unsurlarından biri çocukların terk ve teşhiridir; küçüklüğünde terkedilen çocuğun büyüdüğü zaman ailesi tarafından tanınması sahnesi, bir çok komedilerin plânının son neticesini teşkil eder; Plautus ve Terentius'un, elimize latince tercümeleri geçmiş olan komedileri de bu meyandadır.

İnsan ruhunun en tatlı ve en şefkatli duygularını en nefis bir incelikle duyan faciacı, yavrusu Jon'u terkeden Creusa'nın kederini tasvir eden çok acıklı mısralar yazmağa muvaffak olmuştur; fakat yavrunun, genç annesine karşı uzattığı küçük ellerinin sessiz ve masum yalvarışları onun gözyaşları arasında bile işitilmiyor¹¹⁾.

Fakat şairler bir teessür olsun ifade ettikleri halde filozoflar ve devletçiler gaddardırlar; evlâdların fazlalığının ferdin menfaatlerine hâlel getirmesi ve toprağın verimlerini gayrikâfi kılması endişesi, çocukların terbiyesinin icap ettirdiği hürriyetin tahdidinin, estetikçi Yunan spekülâsyonunun hür adamların ve vatandaşların en yüksek gayeleri saydığı ferdin melekelerinin tam bir surette inkişafı ideallerine âdeta bir sui-kasıtta bulunması endişesi ve şüphesi, ailenin zenginliğinin müteaddit kuşaklarla dağılıp gitmemesi arzusu, ve bu suretle evlâtların yükselmesini daha kolay kılacak bir surette terbiye ve kültür ihtimam ve masraflarının bir veya bir kaç evlâda inhisar etmesi, bütûn bunlar, eski devirlerin ihtimal en züksek zekâlarına en menhus hükümleri verdiriyor. Fakat lâtın usunun mütevazı ve doğru *natura sequamur ducem* sözü, Yunanın kanatlı fantezisinin peşinden koştuğu ve iflâs ettiği kahraman insan ve mükemmel cumhuriyet (devlet) gibi mevhum ve hakikatten uzak kuruluşlar gibi muhteşem yaradılışlardan nekadar daha iyidir!

Biz, bir çocuğun terbiyesinde, iyi ve götü neticeler de verse, baba için daima bir sıkıntı ve keder kaynağı olduğunu söyleyen Demokritin sefil dilemi üzerinde duracak değiliz; "bir babadan ancak, bir evlât fazlasına malik olan diğer bir baba daha bedbahttır," diyen Menandros'un çirkin şakasına gülecek değiliz; kendi soyunun

¹¹⁾ EURIPID. *Jon*, 940.

idamesi için büyümüş bir çocuğu evlâd edinmenin, küçük bir çocuğu büyütmekten daha kârlı olduğunu söyleyenlerin sefil egoismlerini ortaya koyacak değiliz; kendi evlâdı olduğunu söyleyerek yeni doğmuş olan çocuğuna kıymaması için yalvaran karısının karşısında yere tükürüp: "bu da benimdir, fakat ben bunu muhafaza etmiyorum !,"¹²⁾ kelimelerle cevap veren vahşî Aristipin hayvanî âdiliğine de münfeil olmuyoruz; fakat Platon ve Aristotelis gibi çok yüksek zekâların, fazla çocuk yapmayı takbih ettiklerini ve ihtiyarlıkta evlenmeyi, ihtiyarî akameti ve çocuk düşürmeyi tavsiye ettiklerini görüp de teessür ve utanma duymamak kabil mi? Fazilet ve us'un muzaffer makarî olan mükemmel devlet rüyası ve hayali peşinde koşan Platon bu dünyevî cenneti, kalabalık bir nüfusla kabili telif bulmuyor. Ona göre böyle bir Devlette nüfus az olmalı ve hepsi de pek mümtaz insanlar olmalı; binaenaleyh zayıf çocukların veya ihtiyar veya hastalıklı veyahut da aşağı bir terbiyede ana ve babadan doğan çocukların büyütülmemeleri icap edeceğini söylüyor.

Beşer cemiyetini mesud kılmak için en uygun şartları araştıran Aristotelis de, Sir Thomas Malthus gibi, fazla nüfustan, ve binnetice doğacak sefaletten endişe ediyor, korkuyor; ve Platonun, doğum vak'alarının haddinden fazla artmasını tanzim etmeyi lüzumundan ziyade ihmal etmiş olduğunu ve bu işi tesadüfe bırakmış olduğunu söylüyor; Binaenaleyh o, kadınlar için 18 yaşından evvel ve 40 yaşından sonra ve erkekler için de 37 yaşından evvel ve 55 den sonra çocuk yapmak haklarının kaldırılmasını istiyor; her aile için birden çocuk fazla yapılmasını kabul etmiyor, çocuk düşürmeyi ve zayıf ve fena yapılı çocukların terk ve teşhirini tavsiye ediyor. Bu son fikir de, aptal ve kör bir usa göre tatbik edilseydi, insaniyeti en büyük ve şanlı dehalardan mahrum kılacaktı.

Erkek evlâdların bile hayatı tehlikede olduktan sonra, hiç hoş gitmeyen ve aileyi idame etmeğe yaramayacaklarından lüzumsuz yere büyütülen kızların artık neye uğradıkları malum değildir. Posidip diyor ki: bir erkek evlât, fakir bir aileye de mensup olsa, yine büyütülür; fakat bir kız evlâd, zengin de olsa, terk ve teşhir edilir¹³⁾. Buna rağmen, böyle terkedilmiş kızları sonra bülûğa vardıkları zaman satmak fikrile toplayanlar da yok değildi. Glotz'un dediği gibi, çocukların teşhirini takbih için Yunan edebiyatında yalnız iki ses yükseliyor, fakat bu iki muhalif de İtalyalı bir retor

12) Üç fıkra için: STOBÆUS, *Florilegium*, LXXVI, I, 13, 14, bakınız.

13) STOB. Flor. L. XXVI, 7.

olan Muson ile İskenderiyeli bir Yahudi olan Filon'dur¹⁴). Hukukçular da, filozoflardan daha başka bir surette düşünmüyorlar : çocukların ortadan kaldırılmalarına karşı Yunan adaleti harekete gelmiyor, ve kanunlar sükût ediyorlar.

Ispartada tatbik edilen ve yeni doğan çocuğun zayıf veya sakat görüldüğü takdirde teşhirini emreden âdet -kabilelerin ihtiyarlarından mürekkep bir heyete gösterilmesi âdeti- de, kurtarılan çocukları bir defa daha gözden geçirmeden ve elemeyen başka bir şey değildir, ve babanın, sağlam ve sihatli çocuklarını da, hiçbir heyete müracaat etmeden yoketmek hakkını haiz olmadığı demek değildir. Yalnız Tebes'de, ilerlemiş devirlerde, çocukların teşhirini men eden bir kanuna tesadüf edildi; fakat buna da, bu sahada en feci ifratların önüne geçmek gayesile karar verildiği zannedilmektedir.

Polip'in kendi vatanında görüp şikâyet ettiği nüfus azlığı, *ὀλιγοανθρωπία*, Pausania'nın tasvir ettiği Yunanistanın ıssız sükûneti, Roma imperatorluğu idaresinin devamlı ihtimamlarının boş yere yardım ettiği bu memleketin önüne geçilemeyen inhibitatı, bütün bunlar asıl sebeplerini, Helen ferdiyetçiliğinin bu hodbin ifratında, baba olmak istemeyen yüksek insan tipinin bu şaşaalı teferrüdünde buluyorlar.

Roma ise, o da çocukların terk ve teşhirini kabul etti fakat o kadar feci bir derecede tatbik ettiği zannedilmiyor; hiç olmazsa, bu hastalığın sebepleri arasına, sefaletten başka, çocuğun aslından şüphe etme, korkunç gayri tabiiyetler¹⁵) ve hattâ fevkalbeşer yükseltilmiş esassız heyulalar gibi sebepler göstermedi.

Roma müelliflerinin hiçbiri cinsibeşerin saadetini, doğum vak'alarının egoistik tahdidinde aramadı; hattâ, Yunan filozoflarının her fikrine karşı beslenen o şiddetli takdir hissini verdiği tesir bile buna muvaffak olamadı; o suretle ki, menhus teşhir âdeti, nazariyatta memnu olmadıysa da, mütefekkir ve hukukçular tarafından tasvib de edilmedi. Lâtinler arasında, çok evlât sahibi olmak belâsından da o kadar fazla behsedilmez; lâtin lûgatinde de, yunancadaki *παιδευστικός*, in mukabili olmadığı gibi, terkedilip bilâhere bir fayda temini gayesile bazı kimseler tarafından toplanılan çocukları ifade eden *θηρετός* kelimesine tekabül edecek bir söz de mevcut değildir.

¹⁴) DAREMBERG SAGLIO, *Dictionnaire*, s. v. «expositio».

¹⁵) *Mostra* latin manası hakkında bakınız: MAROI, *Rivista Internaz. di Filosofia del diritto*, V, 1935, s. 453; ve: BENNETT, *The Classical Journal*, 1923; RADIN, *ibidem*, 1925, s. 337, bakınız.

Binaenaleyh, terk ve teşhir edilen çocukların toplatılması gibi menhus bir âdete lâtinlerden çok daha fazla olarak yunanlılarda tesadüf ediliyor ve bilhassa imperatorluk zamanında köle pazarlarını yaşatmak ihtiyacile, revaç buluyor; bu hâl, Roma sulhunun, *pax romana*'nın yayılıp kuvvetlenmesi neticesi olarak muharebelerin bitmesi üzerine gittikçe daha nadirleşiyor.

Roma aile müessesesinin, eski çağların ihtimal bütün uluslarından daha yüksek bir sıhhat ve sağlamlıkla, bir doğruluk ve fedakârlık ruhile önümüzde canlanmasını kısaca gözden geçirdik. Bu, üzerine sağlam imperatorluk binasının inşası için mükemmel bir temel oldu.

Romalıların, asil bir çekinme ve hicap perdesile sarılı aile sevgisi, semeresiz ve soğuk değildir; bilâkis ulvî ve samimî bir şefkatle doludur, ve ciddî itidalli olduğu kadar da heyecanlı ve devamlıdır. *Pater familias*'ın, zürriyetin ve evlâtların tabii nizamında kökleşen, adalete dayanan, aşkla dolu olan hudutsuz kudreti mükemmel ve tam bir idareyi teşkil eder. Çocukların hürmet ve saygısı, hicap ve sadakat faziletleri, *maiores*'lerin ananesine karşı bağlılık, sağlamlık ve sebat delilleridir, ailenin şerefine karşı yapılan bir teminat ve bağıdır.

Akıl, adalet, muvazene ve iyilik gibi unsurlardan teşekkül eden bu faziletlerde lâtin medeniyeti eski çağların bütün büyük medeniyetlerine tefevvuk etmiştir, hattâ hepsinden ziyade canlı ve dahiyane olan ve o zamana kadar düşünölmüş şeylerin en yüksek ve parlaklarını bulmuş ve söylemiş olan ve fakat tatbikatta, hemen hemen yalnız ferdin hayatını kolay ve güzel kılmak gayelerini istihdaf etmiş olan, ve kendi parlak kuruluşunun kırılma kabiliyetine pek de dikkat etmemiş olan Yunan medeniyetine bile.

Adeta denebilir ki, bu iki ulusun mimarî tarzı, onların ruhlarının farklarını ve vardıkları neticelerin de başkalıklarını plâstik bir şekilde tecessüm ettirir. Yunanistan, güzel mabetlerini, muntazam bir surette kesilmiş en iyi mermer parçalarından kurdu, ve onun etrafına, sütunların kar gibi beyaz letafetini koydu, fakat inşaatının düz hatlarının parlak güzelliğile iktifa ederek, hatlarını kemerin inceliğile ve kırılmaz kuvveti ile süsleyemedi, en basit ve âdî malzemelerle de olsa, kayalıklar gibi sağlam olan ve kemerin ve kubbetin harikasını doğuran yegâne şey olan harcı yapamadı.

Bilhassa bu faziletler dolayısıyla, eski çağların büyük medeniyetleri, Akdenizin büyük devletleri, ebedî Romanın karşısında yıkılıp çekildiler; bu faziletler dolayısıyla, denizlere hâkim Kartaca, Numidia'nın ezici suvarileri, şimalin barbar kitleleri, fil sürüleri, harp ara baları, müdebbir Yunan askerî taktiğinin son icat ve eseri olan ve müteharrik demirden bir sürü teşkil eden, eski muharebelerin hakikî bir tankı olan Makedonya orduları (mangaları), bütün bunlar, sert ve kaba lâtin neferine ve onun elli santimetrelilik palasına karşı duramadılar.

Bu faziletler dolayısıyla, ne Mısırlıların çok eski dirayeti, ne Finikelilerin denizcilikte ve ticaretteki maharetleri, ne İran hükümdarlarının kudreti ve ne de, büyük İskenderin askerî ve siyasi dehasının yardımına mazhar olmuş olan Yunan fikir ve san'atının parlak güzelliğinin bir araya getirmemiş oldukları bütün o eski dünya, âlem, Romanın altında, bir fikir ve fiil birliği altında toplandı, birleşti.

Bu faziletler dolayısıyla büyük Roma imperatorluğu kan ve ateşle dolu geçici bir zulüm olmadı. Bilâkis, dünyanın tarihinde, diğerlerinden ziyade faal, memleket ve kavimlerin sağlam ve müsmir ve ölmez bir hazırlayıcısı oldu.

— SON —

(Türkçeye çeviren :
Doçent Dr. Ş. TALİP)

ROBERTO PARIBENI
Roma Üniversitesi profesörlerinden

